Majolica papkommen

Antwerpse productie uit Hollandse bodem?

Tekst Frans Caignie

In *Vind* 53 werd de vondst gemeld van twee majolicapapkommen, respectievelijk versierd met een vrouwenportret en een mannenportret. In dezelfde editie werd door auteur Fleur Poots een rondleiding gegeven in de rijke collectie majolica en tinglazuuraardewerk van Edwin van Drecht, waaronder een majolicapapkom met mannenportret. Stof genoeg om op deze stukken dieper in te gaan.

* *Links: papkom met vrouwenportret. Boorddecoratie met schuin naar links gebogen nissen. Collectie Maagdenhuis, inv. nr. 46/17.*
* *Rechts: papkom met mannenportret. Boorddecoratie met nissenmotief. Collectie Maagdenhuis, inv.nr. 46/24.*

Foto's Herman Hillen.

In het antwoord dat in *LezersVinden* van *Vind* 53 (p. 186) werd gegeven op de vondst is reeds verwezen naar de collectie papkommen van het Maagdenhuis te Antwerpen. Het bestaan van dit Maagdenhuis is te danken aan Jan Van der Meeren, koopman en later burgemeester van Antwerpen. Hij vatte omstreeks 1550 het plan op een school voor jonge schamele 'maegdekens' te stichten. Die werd in 1553 geopend in de achterbouw van het Vrouwenhuis, een opvanghuis dat reeds in 1353 gesticht was om noodlijdende reizende vrouwen op te nemen voor de nacht. In 1564 herbergde de school al bijna honderd meisjes. Door verdere uitbreiding kreeg het meisjesweeshuis, dat inmiddels als het 'Maagdenhuis' werd aangeduid, het uiterlijk zoals we dat vandaag kennen aan de Lange Gasthuisstraat 33. Tot de collectie kunstschatten van dit Maagdenhuis behoren maar liefst 63 majolica papkommen die, omwille van hun waarde en broosheid, eerder door de bestuurders en vele begeleiders van het weeshuis gebruikt zullen zijn, dan door de weesmeisjes zelf. In 1927 werd de kapel van het Maagdenhuis ingericht als museum waar alle kunstschatten van verschillende gestichten werden ondergebracht, waaronder de collectie papkommen. Door de jaren breidde het museum zich verder uit over het hele gebouw. Momenteel zijn er slechts enkele papkommen tentoongesteld.

Maagdenhuiskommen

Tot de 63 stuks tellende collectie van het Maagdenhuis behoren 12 kommen met een vrouwenportret en 17 met een mannenportret. De overige 34 stuks tonen een Madonna met kind. In 2021 werd door collega Leon Geyskens en mezelf een studie beëindigd van deze collectie met een rapport waarmee de stukken uit *LezersVinden* en *Goed verzameld* van *Vind* 53 kunnen worden beoordeeld.
Ons onderzoek wees uit dat de papkommen van het Maagdenhuis in een Antwerps atelier geproduceerd zijn, door een Antwerpse plateelbakker. In de studie werden ook alle gekende archeologische vondsten opgenomen. Voor de vrouwenkommen

betreft het twee scherven opgegraven op de Guldenbergabdij te Wevelgem (België), een halve kom in het kasteel van Grigny (Frankrijk) en een fragment in Luxemburg-stad (Groot Hertogdom) op de site van kasteel La Fontaine van Pierre-Ernest de Mansfeld. Hier werd ook één fragment aangetroffen met een mannenportret; één ander fragment met mannenportret werd gevonden nabij de Antwerpse Scheldeoever. Bij het schrijven van ons rapport was nog geen enkele vondst bekend uit Nederlandse bodem. Wel zijn uit Vlissingen een fragment en een bijna gave papkom van het type Madonna met kind bekend.

Ze onderscheiden zich van elkaar door enkele eigen accenten

De vrouwen- en mannenportretten in het Maagdenhuis zijn geschilderd in de ziel van de kom, het merendeel in profiel naar links gericht. Enkel de buste is weergegeven, met een borststuk dat geen onderscheid maakt tussen man en vrouw. Het is de typisch Spaanse klederdracht van de Nederlanden van de tweede helft van de 16de en de vroege 17de eeuw.

De figuren zijn gevat in een brede komboord, afgebakend door traceerwerk van blauwe lijnen. In de Maagdenhuiscollectie werden voor de 63 kommen, 23 verschillende decoratiewijzen onderscheiden. Op de komrand is een kabelmotief aangebracht van schuin gerichte bruine penseelvegen op een gele fond.

De ziel van de kommen vertoont drie schadepunten in het glazuur, veroorzaakt door de punten van de driehoekige proenen die de papkommen van elkaar scheidden in de oven, waar ze boven op elkaar gestapeld werden.

Tweelingen

Bij bestudering en vergelijking lijkt de man op de papkom van Edwin van Drecht (hierboven links, zie ook *Vind* 53 p. 161) wel de tweelingbroer van die op een kom in het Maagdenhuis (hierboven rechts). En typisch voor tweelingen, onderscheiden ze zich van elkaar door enkele eigen accenten, waaronder de inkleuring van de veer aan de baret en hun verschillende baretranden. Verder zijn er heel wat overeenkomsten: de paarszwarte baret, de bruine haardos in de nek, de strakke puntige snor en sik, de blauwe schaduwwerking vanaf het oor over het oog langs de neus naar de mond toe, de platte puntkraag met stippen en het borststuk met enkele lichte kleuraccenten.

Het portret op de kom van Van Drecht is vervat in een boord die elementen bevat uit de boorden

• Links: papkom met mannenportret. Foto en collectie Edwin van Drecht.
• Rechts: zijn tweelingbroer uit het Maagdenhuis, inv.nr. 46/27. Foto Herman Hillen.

• Links: papkom met vrouwenportret. Boord-decoratie met paarse bloem en twee blauwe halve stippen. Collectie Maagdenhuis, inv.nr. 46/13.
• Rechts: papkom met vrouwenportret. Boord-decoratie met drielobbig gestileerd blad in oranje-bruin en blauw. Collectie Maagdenhuis, inv.nr 46/14. Foto's Herman Hillen.

van twee papkommen met vrouwenportretten in het Maagdenhuis (zie hierboven) zoals die in ons rapport vastgesteld werden: driehoeken gevormd door drie lijntjes met in de hangende hoek een bruine bloem en twee halve groene stippen, in de staande driehoek een paarszwart gestileerd drielobbig blad.

Afmetingen zijn een belangrijk vergelijkingselement, specifiek voor deze kommen zijn dat de komdiameter, zonder en met oren, en de komhoogte.

We herkennen de schildershand van Michiel Nouts

De kom van Van Drecht meet zonder en met oren respectievelijk 152 en 237 mm. Bij de mannenkommen in het Maagdenhuis liggen deze waarden respectievelijk tussen 143 en 155 mm en tussen 237 en 249 mm. De komhoogte bedraagt 60 mm vergelijkbaar met waarden tussen 59 en 67 in het Maagdenhuis.

De foto's van de onderzijden van beide kommen tonen opvallende overeenkomsten: de komronding, de oren en de standring De blauwe kobalt kleurspikkels, vooral aan het onderste oor, vormen als het ware een waarborg van originaliteit.

De kom van Edwin van Drecht is helaas niet gaaf, maar wel zo goed als compleet. Bij de verwerving werden de verweerde lijmsporen verwijderd en de fragmenten opnieuw verlijmd.

Michiel Nouts

Bij de kom van Edwin van Drecht herkennen we de schildershand van Michiel Nouts aan wie de collectie van het Maagdenhuis toegeschreven wordt. Gebakken en geschilderd in zijn Antwerpse periode tussen 1595 en 1609, vermoedelijk in atelier Den Salm in de Kammenstraat of De Tennen Pot op de Sint-Jansvliet waarmee hij en zijn vader, potverkoper Henric Nouts, financiële banden hadden.

De route die deze papkom heeft afgelegd - van luxe laat-16de-eeuws pronkstuk tot bijna gave verlijmde 21ste-eeuwse kom - is niet te reconstrueren. Net zoals de getuigen aangetroffen in Frankrijk en Luxemburg, mag aangenomen worden dat deze papkom tussen 1595 en 1609 te Antwerpen besteld werd door een hooggeplaatste figuur uit de Noordelijke Nederlanden. Zo werden in Luxemburg-stad, op de ruïnes van het reeds vernoemde paleis van Pierre-Ernest de Mansfeld, meer dan vierhonderd tegels en tegelfragmenten aangetroffen die in een Spaanse boedelbeschrijving uit 1604, in de verschillende zalen werden omschreven als *azulejos de Amberes*. Aangenomen

• Boven: kom met mannenportret. Collectie Richard Smit.
• Onder: kom met vrouwenportret. Collectie Suus de Boer. Beide gerestaureerde en gereconstrueerde bodemvondsten uit Noord-Holland. Foto's Walter Lensink.

mag worden dat de twee papkommen met respectievelijk een mannen- en vrouwenportret, waarvan elk een fragment is teruggevonden, eveneens uit een Antwerps majolica-atelier aangevoerd werden.

Gerestaureerde bodemvondsten

De papkommen die in *LezersVinden* van *Vind* 53 zijn gepubliceerd betreffen bodemvondsten uit Noord-Holland. Deze bestonden uit een aantal fragmenten die in opdracht van de twee vinders gerestaureerd en gereconstrueerd zijn tot twee kommen. Refererend aan de kommen van het Maagdenhuis werd gesuggereerd dat deze kommen wel een Antwerpse herkomst moesten hebben; net als de papkom met vrouwenportret en brede hoed in Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam. Dat valt echter te betwijfelen, evenals de vraag of de kommen toe te schrijven zijn aan een bepaalde pottenbakker. De twee kommen uit *LezersVinden* geven een verkeerd beeld: wanneer die ontdaan worden van de via restauratie en reconstructie toegevoegde aanvullingen, vervallen ze tot respectievelijk vijf en drie fragmenten. In die toestand kan een waarheidsgetrouwe beoordeling gegeven worden.

De schilder heeft de stukken van Michiel Nouts gezien

Vooreerst, meer dan vele andere bodemvondsten, kunnen deze stukken niet verbergen dat hun glazuurglans ernstig heeft ingeboet door een lang verblijf in de bodem.

De groene mouwen, zowel bij het vrouwen- als het mannenportret, komen niet voor in het Maagdenhuis; evenmin de brede met bruine streepjes ingekleurde bovenarmen en sluiting van het borststuk. De huidkleurige schaduw op beide aangezichten verschilt van de lichtblauwe accentuering op de mannen- en vrouwengezichten in het Maagdenhuis. De mannen van het Maagdenhuis hebben ofwel een puntkraag of een molensteenkraag; een platte kraag komt er niet voor. De hoed van de man is weinig elegant in vergelijking met de collectie hoeden, baretten en toques bij de Maagdenhuismannen en bijvoorbeeld ook met de baret van de mannen op de kom van Edwin van Drecht en zijn tweelingbroer. De boorden met nissen komen over als uit het geheugen geschilderd en zijn wat slordiger afgewerkt dan vergelijkbare boorden van Maagdenhuiskommen (zie pagina 64).

Nouts in Delft

Het is duidelijk dat beide papkommen niet behoren tot een productie die men kan vergelijken met de kommen in het Maagdenhuis. Papkommen of fragmenten ervan met kenmerken die bij deze twee stukken worden waargenomen, werden in Antwerpen niet aangetroffen. Ook is duidelijk dat de schilder de Antwerpse stukken - zowel de mannen- als de vrouwenkommen - geschilderd door Michiel Nouts, wel van nabij heeft gezien en getracht heeft naar hun voorbeeld te werken.

Wat de vraag naar de productielocatie betreft, denk ik dan niet zozeer aan Antwerpen, maar eerder aan Delft. Een recent onderzoek naar de mogelijke herkomst van twee majolicategels met een signatuur M op hun rugzijde, waarbij automatisch gedacht werd aan Michiel Nouts, zou hierbij kunnen helpen. Van Michiel Nouts was reeds bekend dat hij in 1609 van Antwerpen naar Delft verhuisde waar hij in 1611 werd ingeschreven als poorter en vermeld staat als 'platielbacker oft tegelschilder komende van Antwerpen'. Ook zijn begrafenis op 22 februari 1615 te Delft was reeds bekend uit de Delftse archieven. Onderzoeker drs. Jaap Jongstra, redacteur van *Tegel*, kwam mij te hulp met interessante informatie over het verblijf van Nouts in Delft en de toen daar gevestigde majolicabakkerijen. In de Delftse archieven ontdekte hij dat Michiel Nouts in 1610 een huis kocht in de Broerhuissteeg in de directe omgeving waar de majolicabakkerijen De vier Romeinse Helden, De Porceleyne Schotel, Rouaan en De Lampetkan gevestigd waren. Hij formuleerde dan ook de mogelijkheid dat Michiel Nouts speciaal naar Delft was gekomen om te werken bij de in 1609 gestichte Lampetkam (*Tegel* 51, p.8). De kommen uit *LezersVinden* zouden dan gemaakt kunnen zijn in De Lampetkan door Michiel Nouts zelf in de periode 1609-1615 of door een collega-schilder, of zelfs na 1615. De hypothese dat die uit het geheugen geschilderd werden naar het voorbeeld van de Antwerpse kommen, zou de verschillen kunnen verklaren. Nieuwe vondsten met overeenkomstige kenmerken enerzijds en toekomstig archivalisch onderzoek in de Delftse archieven anderzijds zouden tot betere inzichten in deze materie kunnen leiden.

Verder lezen

- Het rapport van Frans Caignie en Leon Geyskens over de majolicapapkommen van het Maagdenhuis is vrij te downloaden via: www.antwerpenmorgen.be/nl/projecten/publicaties-archeologie/tijdlijn (SIAM 22);
- Frans Caignie, Michiel Nouts, majolicaschilder in Antwerpen en Delft, *Tegel* 51, 2023, 4-10, Stichting Vrienden Nederlands Tegelmuseum;
- Frans Caignie, Claire Dumortier et Matthias Paulke, *Carreaux en majolique Anversoise dans le château de Pierre-Ernest de Mansfeld à Luxembourg*, in Archaeologia Mosellana 8, 2012, 225-273. www.tegels-uit-antwerpen.be;
- Claire Dumortier, *Céramique de la Renaissance à Anvers. De Venise à Delft*, Brussel, Parijs 2002, 45-46, 138, 243-244.

Dank aan Leon Geyskens voor het nalezen van de boordeling van de drie besproken papkommen.